

LATVIJAS ARHĪVI

ARHĪVI

Līga Irbe

MIESAS SODA IZPILDE VIDZEMES GUBERNĀS LATVIEŠU DAĻĀ 19. GADSIMTĀ*

E. Veidenbaums par 19. gadsimtu rakstīja: "Mocības, locekļu atņemšanu, miesas sodu, nāves sodu – šā laikmeta soda likumi, vispārīm ķemot, nepazīst."¹ Tomēr, kā liecina likumi un prakse, reālā situācija bija pavisam cita.

19. gadsimtā miesas sodam joprojām bija īpaša vieta sodu sistēmā. Bieži izmantots kā vēstures politizācijas un propagandas līdzeklis, tas prasa rūpīgu analīzi un gala secinājumu izdarīšanu. Historiogrāfijā² galvenā uzmanība līdz šim veltīta tiesāšanas, nevis soda izpildes procesam, tādēļ svarīgi noskaidrot pārmācības procesa tehnisko pusī. Tā izpēti līdz 1819. gadam apgrūtina fakts, ka tikai 1819. gadā ieviesa obligātu tiesas procesa protokolēšanu,³ savukārt par vēlāko posmu pagasta tiesu protokolu skaits ir pietiekošs, tādēļ tie ir izvēlēti pēc principa, lai būtu pārstāvēti dažādi Vidzemes guberņas latviešu daļas reģioni. Tā kā analizēti tikai pagasta tiesu protokoli, tad tie neļauj spriest par muižnieku privātās pārmācības apjomu, kas nav tikusi piespriesta saskaņā ar Zemnieku likumos noteikto kārtību.

Miesas soda piemērošanu galvenokārt regulēja Zemnieku likumi, un kā likumīgs sodīšanas veids tas pastāvēja vīriešiem līdz pat 19. gadsimta beigām, bet sievietēm līdz 1889. gada reformai, kad, ieviešot 1885. gada sodu likumu⁴, Vidzemē spēkā stājās noteikums, kas aizliezda tās sodīt ar šādu pārmācības veidu. Jau no 1804. gada tika stingri noteikts, kam un kādos gadījumos ir tiesības to piespriest, turklāt pakāpeniski palielinājās sabiedrības daļu skaits, kuras ar likumu atbrīvoja no miesas soda.

Miesas sodu paredzēja izpildīt vietā, kur atradās pagasta tiesa,⁵ tomēr historiogrāfijā⁶ tiek minēts, ka 19. gadsimtā to joprojām veica pie baznīcas vai tirgus

* Raksta pamatā ir bakalaura darbs, aizstāvēts Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē 2003. gada 20. maijā. Darba zinātniskais vadītājs profesors Gvido Straube. Pilnībā ar darbu var iepazīties Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas vēstures katedrā.

laukumā. Analizētajos avotos norādes par soda vietu atrodamas ļoti reti. 1870. gadā Ľaudonas–Odzienas pagasta tiesa piesprieda P. Gailītim 15 pātagu cirtienus par labības izņemšanu uz saimnieka vārda nevis pie pagasta nama vai baznīcas, bet gan nozieguma izdarīšanas vietā, pamatojot pārkāpumu kā “viltigu izdarīšanu”.⁷ Šādi gadījumi gadsimta gaitā samazinājās, un minētā epizode uzskatāma par izņēmumu, nevis regulāras prakses paraugu.

Soda realizāciju veica gan profesionāļi: bendes un speciāli cilvēki ieslodzījuma vietās, gan neprofesionāļi: ierindas karavīrs, cits zemnieks, pagasta vīrs. Galvenie plusi pirmajiem neapšaubāmi bija ātri izpildīts sods, bet par mīnusu kvalifikācija kļuva tad, ja tika piespriesta spīdzināšana. Neprofesionālis, iespējams, nesita tik stipri, taču noteikti ne mazāk sāpīgi, jo neprašanu aizstāja centība un bailes, ka par sliktu uzdevuma veikšanu varēja pārmācīt pašu sodītāju. I. Straumīte aprakstīja sodu izpildi, ko veica karavīri – “priekšnieks staigāja gar fronti [rindu – L.I.] ar krītu rokā, un tiem, kas nesita vai sita viegli, vilka krustu uz muguras. Šos nelaimīgos turpat izstiepa un šausmīgi pēra”.⁸ No 1889. gada miesas soda izpildi vajadzēja veikt pagasta policijai.⁹

Nosacīdami, ka miesas sods jāizpilda ar spieki (tikai vīriešiem), rīkstēm vai žagariem,¹⁰ Vidzemes zemnieku likumi deva plašu iespēju variēt ar soda procesa tehnisko pusi, t.i., lietot pārmācībā dažāda veida rīkus, turklāt to apjoms (garums, daudzums, resnumi) nebija noteikts. Miesas sodu izpildes analīzi apgrūtina fakts, ka lielā daļā tiesas spriedumu ierakstīta tikai atzīme “spriedums sludināts”, vai “tika noštrāpēts”, neļaujot izdarīt nekādus secinājumus par pašu procesu, tāpat lietots “dabū ar spiekim”,¹¹ kas gan parāda pārmācības rīku, bet ne piespriesto apjomu. Tāpēc sīkāk analizēti tikai tie spriedumi, kuros norādīti abi šie miesas soda izpildes izpētei svarīgie rādītāji.

Oficiāli likumos nosauktais miesas soda veids bija pēršana.¹² To, tāpat kā mazos aresta sodus, varēja izpirkt, iemaksājot par katru žagara cirtienu pagasta lādē 20 kapeikas, kā to noteica spēkā esošie likumi.¹³ Pēršanai izmantoja vairākus sitamos.

Žagari – “špicruteņi”, bērza (apzīmē arī kā bērza biezputru), kārklu.

Rīkstes. Visplašāk izmantoja divu veidu rīkstes: garās un bērnu. Pirmās lietoja pa vienai vai divām, ko šādā gadījumā devēja par pāru rīkstēm, bet otrās varēja arī nebūt rīkstes. Šo terminu lietoja, lai apzīmētu bērza žagaru saišķi.¹⁴

Pātaga – saukta par jājampātagu, suņu pātagu, maizes pātagu, “pīcku”, “kančuku”. Tika darināta no ādas sloksnītēm, kuras cieši savija kopā. Tām atšķirībā no pletnēm bija garāks kāts. J. K. Broce, aprakstot katordznieku sodus, min arī pātagu, kas izgatavota no darvotas tauvas.¹⁵ “Pātaga, parasti collu plata siksna pirksta biezumā ar koka kātu, ir tikpat briesmīga kā rīkstes.”¹⁶

Pletnes: ādas un vītās. Gatavoja no liellopu ādas strēmelēm vai vērša muguras cīpslām, kuras tika savītas. Bija kāts (~20 cm) un riņķis. Tā Kurzemē, bet, domājams, arī Vidzemē, bija “divi pēdas gara, divi pirksti plata un vienu pirkstu bieza, sašūta ādas pletne”.¹⁷

Spiekis: koks, boze, nūja. Spiekis sodīšanai pēc likuma bija koks mazā pirksta resnumā.¹⁸

Vāle: bomis, miets.

Tātad līdzās trim oficiāli atlautajiem pēršanas rīkiem – žagariem, rīkstēm un spiekim – Vidzemes guberņā 19. gadsimtā izmantoja vēl vismaz trīs atšķirīgus soda izpildes līdzekļus, ar kuriem, veicot to pašu sitienu skaitu, varēja nodarīt daudz lielāku kaitējumu. Jāatzīmē, ka vairumā tiesas spriedumu tika norādīts, ka tas jāizpilda ar likumā noteiktajiem sišanas līdzekļiem – žagariem, rīkstēm vai spiekī,¹⁹ tātad citu rīku lietošana bija vai nu apzināta vēlme padarīt pārmācību smagāku, vai soda izpildei izmantoja rīku, kura lietojums attiecīgajā pagastā bija iegājies kā vēsturiska tradīcija. Piemēram, Ľaudonas–Odzienas pagasta tiesa 1870. gadā tikai vienu reizi likusi miesas sodu izpildīt ar žagariem par lielu nekārtību izraisīšanu krogā, bet visos citos gadījumos piespriedusi pēršanu ar pātagu.²⁰

Uzmanība jāvērš arī uz soda rīku traktējumu tiesas sēžu protokolos, jo “žagars” un “rīkste” nav un arī netika lietots kā ekvivalents jēdziens. Sodīšana ar rīkstēm bija smagāks pārmācības veids, jo tās bija lokanākas, un tādēļ sitiens iznāca spēcīgāks. To ievērojot, piespriesto sitienu skaits ar žagariem pārsniedza rīkšu cirtienu daudzumu.²¹ Spiekī, kā jau likums noteica, lietoja vīriešiem, bet žagarus (arī nepilngadīgajiem no 14 gadu vecuma) un rīkstes abu dzimumu pārstāvjiem. 1877. gadā Vecpiebalgas pagasta tiesa piesprieda 16 gadus vecajam R. Rutkim par to, ka “pie M. Roses nepiekājīgi gulējis, bērnu rīkstes”,²² tomēr, nemot vērā viņa vājo veselības stāvokli, sodu atcēla, nosakot stingru rājienu, kā tas bija paredzēts likumā. “Bērnu” rīkstes atšķirībā no parastajām bija īsākas.

Pēršanai izmantoja divas sodāmā pozas: guļus vai stāvus pie kauna staba. Cilvēku noguldīja zemē guļus stāvoklī, rokas izstiepjot uz priekšu, lai maksimāli savilktu ādu un sasprindzinātu muskuļus, viens vīrs turēja vai uzsēdās uz rokām un galvas, bet otrs uz kājām (mēdza kājas saņemt padusēs). Sitienus izpildīja gan uz kailas miesas, gan atļaujot atstāt kreklu (no 1819. gada tikai uz apģērbtas miesas).²³ Piemēram, 1834. gadā Drustu pagasta tiesa piesprieda kādam saimniekam par neierašanos lasīt kartupeļus 15 sitienus “uz kreklu”.²⁴ Tā kā tos veica galvenokārt pa muguru un pleciem, tad būtisks varēja būt tikai kreklis, nevis bikses, lai gan izpildāmo sitienu skaita dēļ arī tas nevarēja miesu pasargāt no savainošanas.

Pēršanu visbiežāk kā sodu piesprieda pagasta tiesa par dažāda veida sīkiem pārkāpumiem, kā to paredzēja spēkā esošie likumi. Tas visbiežāk tika piemērots par zagšanu, rupjību, kaušanos, lamāšanos, otra apvainošanu, paviršību. Tā 1842. gadā Limbažu pagasta tiesa sodīja M. Prikuli un T. Brenci ar 70 rīkšu sitieniem par malkas zagšanu, bet 1844. gadā tā pati tiesa par tādu pašu pārkāpumu vainīgajiem piesprieda 90 sitienus ar žagariem.²⁵ Savukārt 1869. gadā Ľaudonas–Odzienas pagastā lika izpildīt 30 pātagu cirtienus par naudas izzagšanu no skapja²⁶ un 1870. gada par tirgus lenšu nozagšanu G. Tumanovam 10 pātagu cirtienus.²⁷

Kaušanās un lamāšanās, būdami ne mazāk populāri pārkāpuma veidi, 19. gadsimtā visbiežāk tika sodīti ar miesas sodu. Piemēram, 1877. gadā Vecpiebalgas pagasta tiesa izskatīja lietu par J. Cimuru, kurš "Marijai Gulbis piesplāvis acīs un pa galvu un roku briesmīgi sasitis un, kad P. Tauriņš to esot aizstāvējis, tad tas solījis Tauriņam ar dunci vēderu pāršķērst".²⁸ Lietas izskatīšanā J. Cimurs apstiprināja, ka piesplāvis acīs un viegli sitis pa roku, bet noliedza, ka draudējis ar dunci. Tā kā liecinieki apgalvoja, ka viņš tomēr solījis lietot dunci ne tikai pret P. Tauriņu, bet arī pret citiem, lai tos nodurtu, tad tiesa vainīgo sodīja ar 30 žagaru cirtieniem, nosakot, ka J. Cimuram jāmeklē sev cits saimnieks.²⁹ Ľaudonās–Odzienas tiesa 1870. gadā 30 pārus žagaru cirtienu piesprieda par nekārtību izraisīšanu krogā, kā rezultātā saplēstas mantas.³⁰

Par lamāšanos un otra apvainošanu pārmācība bija mazāka. Piemērodami noteikto kārtību, tiesneši šādās prāvās visbiežāk centās sūdzētāju ar apsūdzēto samierināt. 1871. gadā Ľaudonās–Odzienas tiesa lika sodīt ar 15 pātagu cirtieniem G. Batragu par "vārdu brūķēšanu iekš kroga", jo tas bija lamājis mācītāju par "draņķi".³¹ Soda piespriešanai par apsaukāšanu jeb goda laupīšanu tiesā pieņēma tikai tiešas liecības, piemēram, 1892. gadā Limbažu pagasta tiesa attaisnoja M. Ketzu, jo lieciniece T. Ievina bija dzirdējusi tikai no sūdzētāja E. Lāča, ka M. Ketza viņu saukusi par "aitu zagli".³²

Tā kā pārmācības tiesības galvenokārt miesas soda formā par nekvalitatīvu pienākuma veikšanu vai nolaidību muižas darbā atradās muižkunga rokās, tad pagasta tiesas reti izskatījušas šāda veida sūdzības. Vēl 1884. gadā Limbažu pagasta tiesas protokolos atrodams ieraksts par 15 žagaru cirtienu piespriešanu, sodot paviršu darba veikšanu.³³

Otrs soda veids bija pēršana pie kauna staba (kāķa). Rakstot par 18. gadsimtu, šādu eksekūcijas procesu pieminēja arī J. G. Eizens – "vainīgo piesien pie staba un sit pa kailu muguru ar divām tievām nūjām, kuras līdzīgas krievu "batogiem" un grieztas no zaļa koka vai iepriekš izmērcētas ūdenī".³⁴ 19. gadsimtā nekas nebija mainījies, jo stabs joprojām parasti atradās pie baznīcas: "Augsts, melns, ar divām krusteniski saliktām rīkšu buntītēm uz ieapaļā, galvveidīgā virsgala; lieli riņķi, kēdes un divi caurumi."³⁵ Lai eksekūcija būtu mācība maksimāli lielākam cilvēku skaitam, tad to izpildīja svētdienās un nopērto cilvēku mēdza tūlit neatbrīvot. Piemēram, Kauguru nemieru galvenos organizētājus sodīja ar pēršanu pie kauna staba gan Rīgā, gan Valmierā.³⁶ Kā papildu mocību abus pēršanas veidus papildināja ar muguras noberšanu ar sālsūdeni vai sejas smēršanu ar degutu. Sālsūdeni sagatavoja speciālā traukā, kas dažreiz tika izkalts pat no laukakmens. Atšķirībā no pēršanas guļus, kas Krievijas impērijā un tātad arī Vidzemes gubernā saglabājās visu 19. gadsimtu, kauna stabs izzuda ātrāk. Rīgā ar īpašu ģenerālgubernatora pavēli to nojaucia 1849. gadā.³⁷

Trešais populārākais veids bija sodītā dzīšana caur karavīru ierindu jeb "stroju", kas uzskatāms par smagāko pēršanas veidu. Tā parasti tika piesprienda par piedalīšanos nemieros. Sitienu skaits svārstījās no 25 līdz 500. Tā kā Kauguros zemniekus sodīja "karaspēka klātbūtnē uz kaujas lauka" un viņi "dabūja

1. att. Odzienas pagasta tiesas protokols. 1869. gada 13. marts.
LVVA, 6667. f., 1., apr., 132. l., 43. lp.

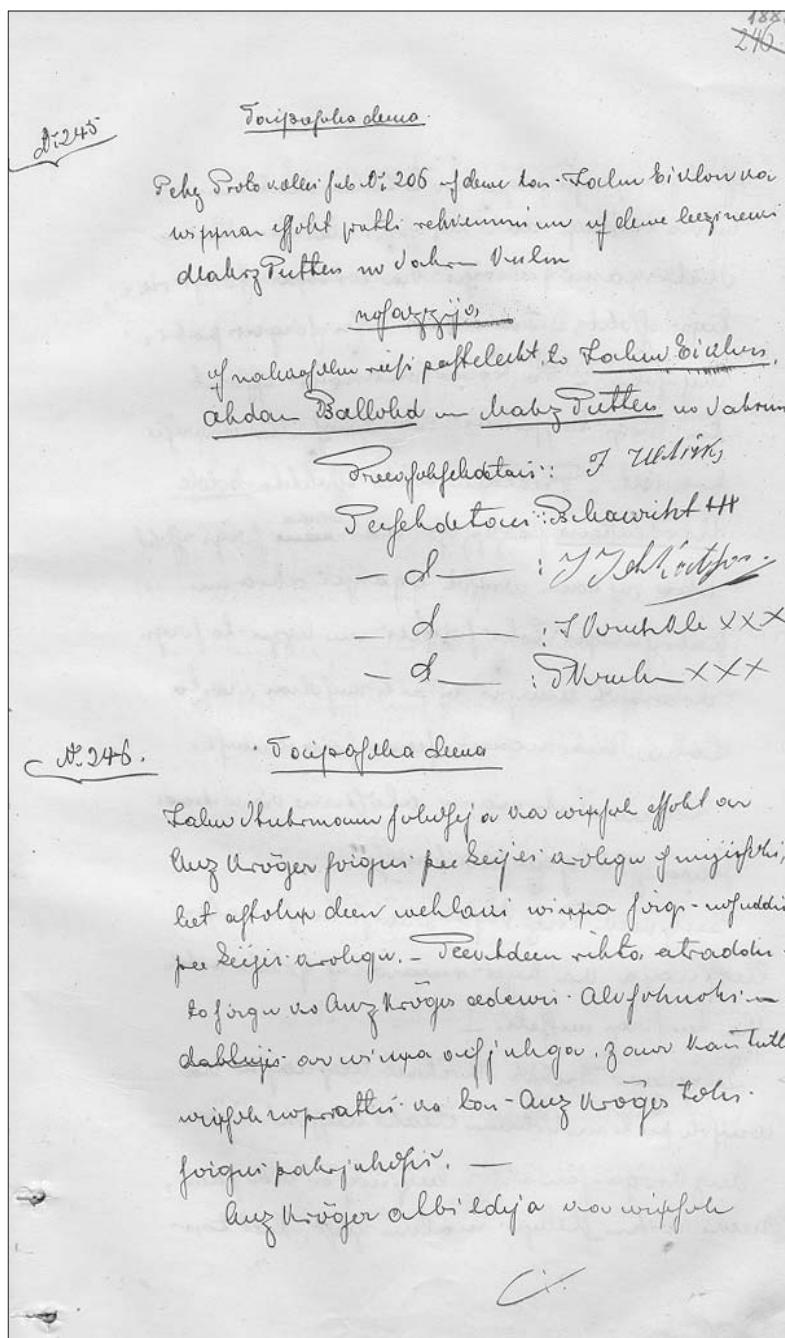
rīkstes”,³⁸ tad domājams, ka 25 zemnieki tika pārmācīti tieši ar šādu miesas soda veidu. Praktiski šis pārmācības veids atradās uz robežas ar nāves sodu, jo, saņemis tik lielu sitienu skaitu, cilvēks tika sakropļots. Līdzīgs soda veida apraksts ir atrodams J. Samarina “Rakstos par Baltiju”,³⁹ taču nav vienota viedokļa par to, cik lielā mērā var ticēt šim Krievijas slavofilu līderim. Pēc autores domām, droši var minēt pašu faktu – tātad iekšējo orgānu sakroplošanu, taču ne soda apmērus. Iekšējo orgānu sakroplošana visbiežāk bija rezultāts, nevis mērkis. No sitienu vietām var konstatēt, ka visvairāk cieta mugura, spranda, bet no iekšējiem orgāniem – kuņģis, liesa, nieres un aknas. Kuņģa slimības izraisīja spīdzināšanas veids, kad sodāmais tīšām tika mērdēts badā. Dzīšanu caur ierindu lietoja gan kā patstāvīgu, gan papildu pārmācību pirms vainīgā izsūtīšanas uz Sibīriju vai ieslodzīšanas brīvības atņemšanas iestādē.

Savdabīga situācija ir ar piespriesto sitienu skaitu. Teorētiski to izpildi 19. gadsimtā stingri regulēja Zemnieku likumi. Tā, piemēram, jau 1804. gada likumā ieklāva normas, kas deva tiesības muižniekam piespriet ne vairāk kā 15 sitienus.⁴⁰ Pagasta tiesnešiem atļauto skaitu regulēja 1819. gada Brīvlaišanas likums, noteikdams, ka maksimālais sitienu skaits ir 30.⁴¹ Kā rāda iepriekš minētie gadījumi, tad tikai Limbažu pagasta tiesā periodā no 1842. līdz 1844. gadam⁴² piespriests pārsteidzoši liels sitienu skaits (pat 90), turklāt, tā kā divu gadu laikā bijuši vairāki šādi gadījumi, tad nevar uzskatīt, ka sods, kurš trīs reizes pārsniedz likumā atļauto sitienu skaitu, būtu piespriests izņēmuma kārtā. Arī laikā no 1844. līdz 1849. gadam tā uzlikusi bargākus sodus nekā citas pagasta tiesas šajā pašā periodā. 1848. gadā atrodams vēl viens spriedums, kur vainīgais sodīts ar 90 rīķu sitieniem.⁴³ Taču, Jaunraunas pagastā 1829.–1831. gadā, piespriežot pēršanu, visbiežāk par nepaklausību, zādzībām, pavēlēja izpildīt 12–20 sitienus,⁴⁴ kas pilnībā atbilda spēkā esošajam likumam. Tāpat arī Savienas pagasta tiesa vainīgos par līdzīgu pārkāpumu 1851. gadā sodījusi tikai ar 20 žagaru sitieniem.⁴⁵

Jūtamas atšķirības sitienu skaita ziņā nav arī 19. gadsimta 70. gados, kad par aptuveni vienādiem pārkāpumiem izvēlētajās pagasta tiesās spriesti līdzīgi sodi. Vecpiebalgā 1877./78. gadā⁴⁶ un Odzienas–Laudonas pagasta tiesā 1869.–1871. gadā piespriestais sitienu skaits nebija lielāks par 30.⁴⁷ Tāpat arī Limbažu tiesā 1875./76. gadā vainīgajiem miesas sods uzlikts likumā noteiktajā apjomā.⁴⁸

Tomēr pilnīgi cits skaitlis (no 100 līdz 8000) dominē tajās tiesas prāvās, kur vainīgie sodīti par nemieru celšanu, piedališanos dumpjos, bēguļošanu. Neapšaubāmi, ka būtu svarīgi noskaidrot, cik ticami ir šādi dati. Par vienu no kritērijiem varētu ņemt faktu, cik bieži konkrētu skaitu min dažādi autori. Uz maksimālo (8000!) atsauce ir atrodama tikai vienā darbā; sods izpildīts Latgalē, tas jāpiemin, lai parādītu historiogrāfijā sniegto ciparu amplitūdu. Minētais izpildīto sitienu skaits uzskatāms par apšaubāmu, lai gan darba autors ir izcilais vēsturnieks A. Švābe.⁴⁹

Arī uz 100–1000 sitieniem atsauce atrodama viena autora darbā,⁵⁰ kurš tomēr uzskatāms par subjektīvu savos spriedumos, tāpēc sniegtās ziņas jāizvērtē loti

2. att. Limbažu pagasta tiesas protokolu grāmatas (1875–1876) lapa.
LVVA, 1032. f., 1. apr., 158. l., 188. lp.

kritiski. Tomēr jāpieņem, ka sitienu skaits virs 100 būtu uzskatāms par iespējamu, jo to piesprieda kara tiesas, kas tika izsauktas kopā ar karaspēku nemieru likvidēšanai. Izmantodamas atļauju, kas noteica, ka zemniekus dumpju gadījumā drīkst sodīt bez tiesas sprieduma,⁵¹ tās lietoja bargākus pārmācības veidus nekā parastā tiesa, jo izdarīja spriedumus pēc kara statūtiem.

Visbiežāk piemērotais – sitiens – bija amplitūdā no 10 līdz 100. Izpildīto sitienu aptuveno skaitu var aprēķināt, zinot kareivju skaitu, kuri veidoja “stroju”, – abas rindas puses un cik reizes vainīgais gāja tam cauri. Piespriestā soda noskaidrošana vienai personai bieži nav iespējama, jo dots kopējais izpildīto sitienu skaits. Piemēram, J. Zutis norāda, ka Kauguru nemieros 39 zemniekiem izpildīja 477 pārus rīku,⁵² A. Švābe šos 477 pārus uzskata par 1400 cirtieniem,⁵³ nepaskaidrodams, kā tika iegūts šāds skaitlis.

Historiogrāfijā nav vienota viedokļa par to, cik sitienu varēja būt nāvējoši. Piemēram, I. Straumītis apgalvoja, ka vēl pēc 100 sitienu nopērtais “noplēsa savu ādu, kura ap viņu karājās kā skrandas”,⁵⁴ bet A. Švābe, rakstot par 1000 sitienu izpildi zemniekiem, nemin, ka tik liels sods būtu bijis nāvējošs,⁵⁵ kas, pirmkārt, rada šaubas, vai vispār šāds daudzums varēja tikt izpildīts, un, otrkārt, tas noteikti bija nāvējošs. Savukārt J. K. Broce jau 70 uzskata par ekvivalentu nāves sodam.⁵⁶ Tāpat gadījumi, kad pēc eksekūcijas vainīgais tiek izsūtīts uz Sibīriju, pierāda daudzumu, kurš varēja tikt izciests. Precīzs skaits nevar tikt aprēķināts, jo ir dažādi faktori, kas ikviēnā konkrētā situācijā atšķirsies (sitēja spēks, sišanas ilgums, sodāmā izturība u.tml.), bet ar biomehānikas un fizikas palīdzību ir iespējams iegūt aptuvenu skaitli, kas būtu izmantojams par nosacītu robežšķirtni, kad pēršanu jau var uzskatīt par apzinātu nāves sodu. Sitienu daudzumu, kas pielīdzināms nāves sodam, lielā mērā ietekmēja rīks, ar kuru izpildīja eksekūciju. Austrumu valstīs, pārmācību izpildot ar bambusa nūju, 100 sitienu tika uzskatīti par nāves sodu, norādot, ka arī 50 izcieš tikai atsevišķas personas.⁵⁷ Šie piemēri ļauj secināt, ka, lietojot Vidzemē tradicionālos pēršanas rīkus – rīkstes un pātagas, aptuvenais sitienu skaits, kas pielīdzināms nāves sodam, svārstījās no 50 līdz 100 sitienviņiem.

Iepriekš minētie fakti liecina par jūtamū piešpriesto sitienu skaita atšķirību dažādos pēršanas veidos, turklāt, salīdzinot pieļaujamo un praksē īstenoto pārmācības apjomu, jāsecina, ka 19. gadsimtā kopumā ievēroja likumos noteikto soda lielumu. Procentuāli visvairāk tos piešprieda pagasta tiesas, jo tā bija pirmā instance, kam bija tiesības pārmācību.

Bez pēršanas 19. gadsimtā Vidzemē gan teorētiski, gan praksē pastāvēja arī citi miesas sodu veidi, kuru legalitāti nevar vērtēt viennozīmīgi, jo, lai gan, no vienas puses, Zemnieku likumos tie kā visi citi pārmācības veidi, kas nebija minēti likumos, bija aizliegti, no otras puses, tie bija iekļauti juridiskajās normās, kas joprojām bija spēkā.

Spīdzināšana pretēji sodīšanai 19. gadsimtā nebija vērsta uz indivīda, bet sabiedrības pārmācīšanu, izmantojot radīto baiļu efektu, lai atturētu tās locekļus no līdzīga nozieguma izdarīšanas. Būdamas spēkā līdz pat 1864. gadam, vācu

tiesības teorētiski pieļāva dažādas torntūras jeb mocīšanas pakāpes. Pati vieglākā bija īkšķu skrūve. Likumpārkāpēja pirksts tika novietots starp diviem koka klučiem, kuru iekšpusē bija speciāli dzelkšņi. Sāpes radīja skrūvju savilkšana, izraisot dzelkšņu iespiešanos miesā. Nākamā pakāpe bija saistīta ar roku un kāju kroplošanu. Rokas un kājas tika sasietas ar auklām, kuras tika rīvētas, lai tās grieztos miesā līdz pat kaulam. Sekoja spīdzināšanas veids, kuru pazīst ar nosaukumu "spānu zābaks", kad ap kāju ikriem tika apliktas dzelzs plāksnes ar dzelkšņiem un, griežot skrūves, tika panākts līdzīgs efekts kā ar īkšķu skrūvēm. Vēl atlika vainīgā stiepšana vai uzvilkšana, kad vainīgajam sasēja aiz muguras rokas un kājas un lika uz moku sola jeb trepēm. Par "viltoto zaķi" sauca moku solu, kurā papildus bija sadzītas dzelzs tapas. Pats bargākais paredzētais soda veids bija dedzināšana, kad spīdzināmajam uz kailas miesas lēja degošu piķi, sēru, laku vai spiritu.⁵⁸ 19. gadsimtā šie – teorētiski atļautie – sodīšanas veidi vairs netika piemēroti. Tāpat nav zināms, ka Vidzemē būtu izmantoti Krievijas impērijā lietotie spīdzināšanas veidi, piemēram, karināšanu aiz ribas "T" veida karātavās, ko ieviesa Pēteris I, kauna zīmju iededzināšanu, ko veica katordzniekiem un bēgļiem, savukārt pārējiem izmantoja tikai iekalšanu un jau minēto pēršanu.

Iekalšanai (ieslēgšanai) bija pazīstami divi veidi: siekstā vai dzelžos.

Šim spīdzināšanas rīkam – siekstai – varēja būt vairāki modeļi. Visbiežāk to paredzēja vienam vai vairākiem cilvēkiem. Parasti ieslēdza kājas un rokas, bet bija veidi, kur tika iesprostots arī kakls. Soda mērķis bija radīt sāpes, ko panāca, ja iekaltais mēģināja mainīt atrašanās stāvokli. Ne mazāk būtisks aspekts bija vainīgā publiskais pazemojums, jo sods varēja ilgt no īsa brīža līdz pat trim diennaktīm.

Otrs veids bija iekalšana dzelžos jeb kēdēs. 19. gadsimtā to izmantoja tīri praktiski – ieslodzīto transportēšanā, lai izslēgtu bēgšanas mēģinājumus. Šādu pārmācību lietoja arī publiskajā pazemošanā, kad vainīgajam mati pusei galvas tika nodzīti, uzgērbtas speciālas drēbes un, iekalts kēdēs, viņš tika vadāts apkārt pa novadu, lai iebiedētu citus.⁵⁹

Tātad 19. gadsimtā miesas soda lietošanas teorija vairs nesaskanēja ar praksi. Spīdzināšanas nežēlība strauji samazinājās. Masveidā vairs neizmantoja tādus soda veidus kā spiešana uz acu āboliem, sišana pa pēdām un padusēm, nagu maukšana, dzimum- un iekšējo orgānu apzināta kroplošana. Turklat miesas sods, pretēji iepriekšējiem gadsimtiem, netika pielietots ar mērķi, izmantojot maksimāli lielāku mocīšanu, izpildīt nāves sodu, tas kalpoja tikai par pārmācīšanas un iebiedēšanas līdzekli. Ar katru nākamo likumu 19. gadsimtā precīzāk definēja sodu sistēmu, kurā pakāpeniski samazinājās miesas soda un pieauga humānākā – aresta – soda nozīme.

Miesas soda popularitāti līdz pat gadsimta beigu posmam varētu skaidrot ar šī pārmācības veida priekšrocībām – tas bija ideāls līdzeklis, lai radītu bailes no atmaksas, ja tiks pārkāpts likums, jo atšķirībā no brīvības atņemšanas eksekūcija bija publiska, viegli izpildāma un rezultāts tūlītējs. Tas noteica miesas sodu

dzīvotspēju gadsimtā, kad humāna attieksme pret ikvienu bija viens no populārākajiem saukļiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Veidenbaums, E. Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopoti raksti*. Rīga, 1961., 2. sēj., 62. lpp.
- ² Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis, 19. gs. 1. puse*. Rīga, 1936; Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. Upsala, 1958.
- ³ *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. Jelgava, 1820. 37. lpp.
- ⁴ *Soda likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem*. Rīga, 1894. 525. lpp.
- ⁵ *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. 41. lpp.
- ⁶ Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis, 19. gs. 1. puse*. 118., 335. lpp.; Švābe, A. *Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā 1802. g.* Rīga, 1924. 47. lpp.
- ⁷ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 6667. f., 1. apr., 132. l., 169. lp.
- ⁸ Samarins, J. *Raksti par Baltiju*. Petrograda, 1915. 69. lpp.
- ⁹ Jakobi, E. *Vidzemes zemnieku likumi ar grozījumiem līdz 1889. gadam*. Rīga, 1899. 67. lpp.
- ¹⁰ *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. 41. lpp.
- ¹¹ LVVA, 1032. f., 1. apr., 154. l., 12. lp.
- ¹² *Likumi priekš zemniekiem*. Pēterburga, 1804. 32. lpp.; *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. 41. lpp.
- ¹³ *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. 41. lpp.
- ¹⁴ Rīkstes. Grām.: *Latvijas Konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1938–1939. 18. sēj., 36239. sl.
- ¹⁵ Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. Rīga, 2000. 2. sēj., 377. lpp.
- ¹⁶ Merķelis, G. H. *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadusimteņa beigās*. Rīga, 1999. 86. lpp.
- ¹⁷ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. 489. lpp.
- ¹⁸ Turpat. 484. lpp.
- ¹⁹ LVVA, 1270. f., 2. apr., 1. l., 21., 37. lp.; 1032. f., 1. apr., 154. l., 32., 43., 75., 83. lp.; Savienas pagasta tiesas spriedumi 1843.–1851. g. Grām.: Stokmanis, A. *Latvijas vēstures pirmavotu izlase. XIX gs. pirmā puse*. Rīga, 1928. 42., 43. lpp.
- ²⁰ LVVA, 6667. f., 1. apr., 133. l., 7. lp.
- ²¹ Turpat, 1032. f., 1. apr., 154. l., 16., 43. lp.
- ²² Turpat, 1270. f., 2. apr., 1. l., 134. lp.
- ²³ *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. 47. lpp.
- ²⁴ Švābe, A. *Drusru pagasta tiesas spriedumi 1830.–35. g.* Rīga, 1927. 26. lpp.
- ²⁵ LVVA, 1032. f., 1. apr., 154. l., 16., 32. lp.
- ²⁶ Turpat, 6667. f., 1. apr., 132. l., 43. lp.
- ²⁷ Turpat, 133. l., 6. lp.
- ²⁸ Turpat, 1270. f., 2. apr., 1. l., 30. lp.
- ²⁹ Turpat, 30. lp.
- ³⁰ Turpat, 6667. f., 1. apr., 133. l., 7. lp.
- ³¹ Turpat, 21. lp.
- ³² Turpat, 1032. f., 1. apr., 154. l., 1., 6., 7. lp.
- ³³ Turpat, 161. lp.
- ³⁴ Stepermanis, M. J. G. *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga, 1934. 33. lpp.
- ³⁵ I. Straumīša raksti. Rīga, 1906. 333. lpp.
- ³⁶ Kāpostiņš, A. *Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā 1802. g.* 49., 139. lpp.
- ³⁷ Latvijas Sodu izpildes vēstures un cietumu attīstības muzeja ekspozīja.
- ³⁸ Kāpostiņš, A. *Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā 1802. g.* 121. lpp.
- ³⁹ Samarins, J. *Raksti par Baltiju*. 68. lpp.

- ⁴⁰ *Likumi priekš zemniekiem*. Pēterburga, 1804. 32. lpp.
- ⁴¹ *Vidzemes zemnieku likumi (Likumi Vidzemes zemniekiem doti)*. 41. lpp.
- ⁴² LVVA, 1032. f., 1. apr., 154. l., 14.–49. lp.
- ⁴³ Turpat, 87. lp.
- ⁴⁴ Vientulis, J. *Pagātnes ainas*. Rīga, 1912. 1.–11. lpp.
- ⁴⁵ Savienas pagasta tiesas spriedumi 1843.–1851. g. Grām.: Stokmanis, A. *Latvijas vēstures pirmavotu izlase. XIX gs. pirmā puse*. 42. lpp.
- ⁴⁶ LVVA, 1270. f., 2. apr., 1. l., 3.–153. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 6667. f., 1. apr., 133. l., 1.–36. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 1032. f., 1. apr., 158.l., 3.–125. lp.
- ⁴⁹ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. 149. lpp.
- ⁵⁰ Samarins, J. *Raksti par Baltiju*. 69. lpp.
- ⁵¹ Brežgo, B. *Latgolas zemnīki krīvu dzymthyušonas laikūs*. Viļaka, 1940. 176. lpp.
- ⁵² Zutis, J. *Latvija kļaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. g.* Rīga, 1953. 149. lpp.
- ⁵³ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. 68. lpp.
- ⁵⁴ Samarins, J. *Raksti par Baltiju*. 70. lpp.
- ⁵⁵ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. 148. lpp.
- ⁵⁶ Broce, J. K. *Zimējumi un apraksti*. 376. lpp.
- ⁵⁷ Āāððāì Ā. Ā Ēñðòðèý ðîçäè. Ā 2-x ò. ī ñêâà, 1992. Ò. 1. C. 138.
- ⁵⁸ Zemzaris, J. *Spīdzināšana kā procesa elements Vidzemē (sakarā ar spīdzināšanas atcelšanas 250. g.)*. Rīga, 1938. 171.–173. lpp.
- ⁵⁹ Samarins, J. *Raksti par Baltiju*. 95. lpp.

Līga Irbe

DIE KÖRPERLICHE STRAFE IM LETTISCHEN TEIL DES GOUVERNEMENTS LIVLAND IM 19. JAHRHUNDERT

Ungeachtet der scharfen Kritik seitens mancher Aufklärer hatte die körperliche Strafe im Strafvollzug des 19. Jahrhunderts weiterhin ihren Platz bewahrt.

Die Verwendung der körperlichen Strafe wurde durch das Bauernrecht reguliert; bei Männern wurde die körperliche Strafe sogar bis zum Ende des 19. Jahrhunderts verwendet, bei Frauen aber bis zur Reform 1889. Strafgesetze, die die Verwendung der Prügelstrafe gegen Frauen beseitigten, wurden 1885 verabschiedet.

Die körperliche Strafe wurde in der Regel vor dem Gemeindegericht vollzogen. Im 19. Jahrhundert aber wurde diese Strafe öfters vor der Kirche oder auf dem Marktplatz durchgeführt.

In den im vorliegenden Beitrag analysierten Quellen gab es kaum Angaben über die Orte des Strafvollzugs; in einzelnen Fällen wurde der Strafvollzug am Ort des Verbrechens durchgeführt. Spezielle Beamten – Henker und seine Helfer – vollstreckten die Strafe, manchmal wurde sie jedoch nicht durch offizielle Beauftragte, sondern durch Soldaten, Bauern oder Gemeindebeamten vollzogen.

Die körperliche Züchtigung sollte durch Stockhiebe (bei Männern), mit Ruten- oder Rutenbesenstreichen erfolgen. Die Bauerngesetze in Livland sahen verschiedene Möglichkeiten im praktischen Vollzug der körperlichen Strafe vor,

d. h. es gab Vorschriften hinsichtlich der Länge, Dicke und Menge der Strafwerkzeuge. Die offizielle und durch die Gesetze vorgeschriebene körperliche Strafe war die Prügelstrafe.

Obwohl nur Ruten, Reisig und Stöcke offiziell erlaubt waren, wurden in der Praxis auch verschiedene andere Schlagzeuge verwendet, beispielsweise Rutenbesen, Schlegel und Peitschen (lederne oder gedrehte). Die Personen, bei denen die Prügelstrafe vollzogen wurde, sollten liegen oder wurden an einem Schandpfahl gebunden.

Die Hiebe erfolgten auf den nackten Leib oder auch "auf das Hemd" – (seit 1819 nur auf den bekleideten Leib). Die Prügelstrafe wurde vom Gemeindegericht für verschiedene unbedeutende Verletzungen der Disziplin verhängt, meistens für Diebstähle, Raufereien usw.

Es gab Fälle, wo die Prügelstrafe gegen eine Person an einem Pranger vollstreckt wurde. Damit diese Exekution einer großen Anzahl von Menschen zur Lehre diente, wurde die Prügelstrafe in der Regel sonntags vollzogen, und die geprügelten Menschen wurden nicht sofort freigelassen. So wurde, zum Beispiel, die Prügelstrafe an den wichtigsten Organisatoren der Bauernunruhen in Kaugershof/ Kauguri sowohl am Pranger in Riga als auch in Wolmar/ Valmiera vorgenommen.

Um die Qual der bestraften Person zu verstärken, wurde bei der Prügelstrafe der Rücken der betreffenden Person mit Salzwasser eingerieben und sein Gesicht sogar mit Birkenteer beschmiert.

Die dritte Art der körperlichen Strafe geschah dadurch, dass die Delinquenten durch die Front der Soldaten, den sog. "stroj" (russisch) getrieben wurden. Diese Strafe wurde vor allem gegen die Organisatoren der Unruhen verwendet. Die Zahl der Hiebe war von 25 bis 100. Im 19. Jahrhundert wurde die Zahl der Hiebe durch die Bauerngesetze ziemlich streng geregelt. Nach dem Gesetz von 1804 war es einem Gutsverwalter erlaubt, bis 15 Hiebe zu verordnen.

Die höchste Zahl der Hiebe, die ein Gemeindegericht laut dem Freilassungsgesetz von 1819 auferlegen durfte, war 30. Die in dem vorliegenden Beitrag analysierten Urteile zeigen, dass die Zahl der verordneten Hiebe in der Regel den gesetzlichen Vorschriften entsprach. Als eine Ausnahme gilt das Gemeindegericht Lemsal/ Limba**i*, wo 1842 und 1844 bis zu 90 Hieben verordnet wurden.

Ohne Prügelstrafe kamen im 19. Jahrhundert in Livland sowohl theoretisch als auch in der Praxis auch andere Arten der körperlichen Strafe vor, deren Legalität nicht eindeutig zu beurteilen ist. Einerseits waren diese Strafen in den Bauerngesetzen nicht aufgeführt und galten deshalb als verboten, andererseits aber wurden diese durch das Kriminalrecht erlaubt, das immer noch in Kraft war.

Im Strafverfahren des 19. Jahrhundert war die Tortur gegen eine Person vor allem zwecks Erziehung und Züchtigung im Bezug auf die Gesellschaft vorgesehen. Durch die Angst, die solche Verfahren verursachten, sollten die Menschen vor ähnlichen Straftaten zurückgehalten werden.

Es gab verschiedene Folterwerkzeuge und verschiedene Stufen der Folterung. Im 19. Jahrhundert wurden diese theoretisch erlaubten Strafen offiziell nicht mehr verwendet.

Im 19. Jahrhundert stimmte die Anwendung der körperlichen Strafe in der Praxis mit der Theorie nicht mehr überein. Die Grausamkeit der Prügelstrafe wurde jedoch erst allmählich abgeschafft. Mit jedem neu erlassenen Gesetz wurde im 19. Jahrhundert das Strafsystem genauer definiert, wobei der Anteil der körperlichen Strafe immer kleiner wurde und diese durch eine Freiheitsstrafe abgelöst wurde.

Iesniegts 2004. gada 2. aprīlī